

Kenne Fant

TORGNY SEGERSTEDT

EN LEVNADSSKILDNING

Atlantis

Förord

SVERIGE är snålt mot sina hjältar. Vi påmindes om det i samband med hundraårsminnet av Raoul Wallenbergs födelse 2012. En motsvarande bemärkelsedag inföll 1976, ett sekel efter teologen och tidningsmannen Torgny Segerstedts födelse.

Då, tre decennier efter andra världskrigets slut, kom ett diskret frimärke med den barske chefredaktören mot bakgrund av hans Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning. Ett något senkommet officiellt erkännande av vårt lands modigaste antinazist.

För varje år som går rycker det förflutna närmare. När jag första gången såg bilder från Hitlers förintelseläger, på 1960-talet, tycktes andra världskriget avlägset. För att inte tala om det första, med dess överspända kejsare och spattiga parader.

På resan mot moderniteten försökte Europa förtränga dessa krig, som egentligen var ett och samma med en lång vapenvila i mitten. Sverige förträngde mer än de flesta, eftersom landets roll i kampen mot nazismen var föga ärofull.

Medan krigets segrare i öst och väst reste statyer av sina hjältar byggde Sverige en annan sorts monument. Flyktingmottagning, bistånd och moraliskt laddad alliansfrihet blev mjuk kompensation för walk over mot det hårda.

När krigslyckan har vänt 1943 inser riksdagen att något måste göras för att förbättra landets skamfilade rykte och stora planer för hjälparbete läggs upp.

I maj 1945 redovisar socialminister Gustav Möller frågan om mottagning av ett stort antal före detta koncentrationslägerfångar. Sverige svarar ja, inte därför att regeringen vill utan av hänsyn till nationens anseende. Realpolitikens rike blir en moralisk stormakt, helt plötsligt.

Den svenska pressens agerande under kriget är en sedelärande historia. En grupp tidningar, med Göteborgs Handels- och Sjöfarts-

Tidning i spetsen, protesterar konsekvent mot nazismen och den svenska flatheten inför tyranniet. En annan grupp är försiktig, Dagens Nyheter hör dit. Den tredje och största gruppen, representerad av Stockholms-Tidningen, satsar på anpassning medan en fjärde grupp är direkt tyskvänlig och antisemitisk.

Läsarna av GHT är nästan de enda som får en sammanhängande bild av vad som händer med Europas judar. Redan 1933 konstaterar chefredaktören Torgny Segerstedt att »Herr Hitler är en förolämpning«.

Vid tiden för olympiaden i Berlin 1936, när hela världen inklusive det svenska kungahuset skänker glans åt naziregimen, är Segerstedt helt på det klara med vad hakkorsbanditerna går för:

Att Hitlerismens Tyskland är ett mörkmännens rike med förtryck och gemenheter av alla slag kan man bortse ifrån, mena de som yrka på vårt deltagande i spelen. Att i det Tredje riket pågår en stupid och grym förföljelse mot judar överser man med. Att marxister och pacifister och för övrigt envar, som yppar missnöje misshandlas, fästes intet avseende vid.

När Tysklands militära framgång kulminerar och judeförföljelsen övergår till systematisk utrotning 1942 står Segerstedt mer eller mindre ensam. Folk spottar efter honom på gatan. Kung Gustaf V kallar honom till sig för att han ska »ta reson«. Nyhetsintresset i den övriga pressen för judeförföljelsen når botten.

Tidningarnas ideologiska färg var inte avgörande för deras ställningstagande. I stället tycks det ha varit en fråga om personligt temperament, vilka som böjde sig för vinden och vilka som vågade kalla Djävulen för Djävul.

Detta är bilden som tonar fram i Kenne Fants stora biografi. Klarsynen i GHT skär som en varm kniv genom anpassningens härska smör. Segerstedt visar från första dagen att nazismen var en förolämpning och att det gick att ta ställning flera år före kristallnatten 1938.

Man kan förstå att den svenska samlingsregeringen under Per Albin Hansson ville hålla landet utanför ett storkrig som avgjordes i kraft-

mätning mellan två skurkstater, Hitlertyskland och Sovjetunionen. Skammen låg i den moraliska neutraliteten.

Som Kenne Fant noterar fanns från början en personlig sympati mellan Torgny Segerstedt och Per Albin. Statsministern gjorde ett renhårigt intryck och lyssnade också på den som hyste andra åsikter. Efter hand som världskriget utvecklades till en kamp mellan frihet och förtryck djupnade emellertid klyftan mellan regeringschefen och chefredaktören, mellan realpolitiken och etiken.

En given lärdom är att press och politik inte ska blandas ihop. Det är när murvlarna verkar besvärligast som de verkligen kan göra skillnad.

Den 13 december 1939 skriver Segerstedt ironiskt:

Dessa förbaskade tidningar. Det går väl an när de kommer med ovederhäftiga uppgifter, förväxlar gubbar och hugger i sten. Men när de berättar vad som verkligen hänt och råkar slå huvudet på spiken är de för djävliga. Ingenting är anstötligare än sanningen. Den bör åtminstone ha så mycket anständighetskänsla att den inte uppträder naken.

I en brevväxling med Kenne Fant dyker frågan upp om vad Torgny Segerstedt skulle ha reagerat mot i vår tid. Arbetslösheten är en given sak, skriver författaren, och påminner om hur Hitler kom till makten.

Vid 1928 års riksdagsval fick nazisterna bara 3 procent av rösterna. Fyra år senare, när arbetslösheten i Tyskland hade stigit till 8 miljoner, fick de 40 procent.

I dagens Europa går tiotals miljoner arbetslösa. »Ropen på en stark ledare kan snart höras igen«, varnar Kenne Fant.

Nynazismen, den militanta islamismen och fjäsket för diktaturen i Kina är andra självklara måltavlor. Anders Behring Breivik visade i Norge 2011 vad fanatiker kan åstadkomma. OS i Peking 2008 blev en obehaglig påminnelse om 1936, ännu ett propagandaspektakel för en regim som far hårt fram med sitt eget folk. Något liknande kommer tyvärr att kunna sägas om vinter-OS i ryska Sotji 2014.

När det gällde Hitlers militarisering av Tyskland, i strid med ingångna avtal, menade Segerstedt att västmakterna borde ha ingripit på

ett tidigt stadium. Tjeckoslovakien offrades för fredens skull, men kriget kom ändå.

Vilket land är vi i dag villiga att offra för att undvika krig?

Enligt Kenne Fant skulle Segerstedt med tanke på Irans kärnvapenplaner ha svarat: »Israel.« Sitt senaste brev till mig avslutar han så här:

I dag är det enligt min mening inte statsmakterna som utgör ett hot mot det fria ordet utan något helt annat: de många människornas ovilja att lyssna på aldrig så välmotiverade varningar. Man vill inte oroas. Man slår ifrån sig. Som man länge gjorde före andra världskrigets utbrott.

När Adolf Hitler gör sin stora entré i Tyskland 1933 är Torgny Segerstedt redan 56 år gammal och har en fascinerande akademisk och publicistisk karriär bakom sig – detaljrikt skildrad i denna bok. Men det är antinazismen som blir hans största livsgärning.

Historien om GHT:s glasklara position under andra världskriget blir på så sätt en påminnelse om vårt personliga ansvar. Alla sätts vi på prov, om inte i det stora så i det lilla och privata. Ofta färgar ett enda ställningstagande, en enda handling eller brist på handling, eftermälet av en människa.

Torgny Segerstedt såg omedelbart vad Hitlerismen gick för, och att den skulle leda till krig. Glöm aldrig honom, eller behovet av obekväma sanningssägare.

NIKLAS EKDAL

NEUTRALITETS RÄTTEN

DEN NEUTRALA STATEN är skyldig att vara opartisk. Om den inte är det föreligger neutralitetsbrott. Under första världskriget gällde med vissa undantag huvudregeln att opartiskhet ålåg *staterna* men inte *enskilda medborgare*.

Vid andra världskrigets utbrott avgav Sverige den 1 och 3 september 1939 så kallade särskilda neutralitetsförklaringar:

Neutralitetsrätten vilar på den neutrala maktens okränkbarhet och opartiskhet. Den neutrala staten är förpliktigad att behandla de krigförande fullt likformigt.

Under andra världskrigets begynnelseår med Adolf Hitler och Nazi-Tyskland som alltmer dominerande faktorer, skärptes kraven på de neutrala staternas opartiskhet till så kallad *total neutralitet*. Den skulle omfatta även en sinnelagets neutralitet, som skulle hindra också privatpersoner och tidningsskribenter – som Torgny Segerstedt i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning – att offentligt ge uttryck för ståndpunktstaganden för eller emot den ena eller andra krigförande parten.

I statsminister Olof Palmes regeringsförklaring hösten 1982 stod att läsa: »Regeringen kommer att fast och bestämt fullfölja *neutralitetspolitiken*.« I statsminister Göran Perssons regeringsförklaring den 13 september 2005 har neutralitetsbegreppet ersatts av *alliansfrihet*: »Den svenska alliansfriheten har brett folkligt stöd [...] Den nordiska snabbinsatsstyrkan under svensk ledning blir ett viktigt bidrag i arbetet för fred och säkerhet.« I statsminister Fredrik Reinfeldts regeringsförklaring den 6 oktober 2006 lyder motsvarande avsnitt: »Sverige är militärt alliansfritt. Vårt lands framtida säkerhet bygger på gemenskap och samverkan med andra länder. Regeringen fäster vikt vid EU:s gemensamma säkerhetsstrategi.«

Företal

IDAG börjar vi som kan återge egna minnesbilder från krigsutbrottet den 1 september 1939 snabbt bli allt färre. Själv skulle jag då fylla 17 år. Vid den tiden tog jag varje morgon vid köksbordet på mig hörlurarna och justerade kristallmottagaren. Klockan elva på förmiddagen den 3 september hörde jag i bruset och knastret i radion den brittiske premiärministern Neville Chamberlain utfärda Storbritanniens krigsförklaring mot Hitler efter Nazi-Tysklands anfall mot Polen.

Min veckopeng var 25 öre. Jag minns att jag ryckte av mig hörlurarna och rusade ned till Centralstationen. Där köpte jag för 15 öre Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning. Jag hittade snabbt Torgny Segerstedts I dag-spalt. Han var redan då mitt moraliska föredöme.

Vecka efter vecka brännmärkte Segerstedt med svidande sarkasmer de nazistiska försöken att tysta det fria ordet i de än så länge neutrala nordiska länderna. Adolf Hitler krävde »total neutralitet«. En sådan doktrin, menade Segerstedt, var oförenlig med såväl folkrätt som nationellt självbestämmande och tryckfrihet. Över huvud taget var »herr Hitler en förolämpning mot Europa«.

I min uppväxtmiljö var tysksympatier vid denna tid ofta förekommande. I dessa tyskvänliga kretsar beskyllde man Segerstedt för oansvariga skrivelser som kunde innebära ett utrikespolitiskt risktagande för Sverige. GHT:s huvudredaktör – det hette inte chefredaktör på den tiden – utgjorde »en fara för vårt land«. Han ansågs av tysksympatisörerna missbruka tryckfriheten. Lugnt svarade Segerstedt sina kritiker att det inte var »rådigt att handla mot sitt samvete«. Han hävdade att demokratin inte i några tider är en självklarhet. Den måste ständigt erövrats på nytt. I kampen mot fascistiska krafter gäller det att bekämpa främlingsfientlighet, rasism och bruk av våld.

Än i dag är Segerstedt ett kontroversiellt namn även i högt kvalificerade kretsar i Sverige. Man hävdar där att den svenska samlingsregeringens eftergiftspolitik efter Nazi-Tysklands ockupation av Norge var »realistisk« och att de av Segerstedt kritiserade inskränkningarna av pressfriheten var »förnuftiga«.

Även för den som i likhet med mig beundrar Segerstedts frihetspatos är det inte möjligt att hävda att han inte begick misstag och gjorde felbedömningar. I sitt hat mot »Hitlerismen« kunde han själv nära nog få något omänskligt i blicken. Det är hans egna ord. Då var han oemottaglig för sakskäl. Hans kritiker kan också klandra honom för förenklingar och för förlöpningar mot enskilda personer.

Men det går inte att förneka att Torgny Segerstedt var en opinionsbildare som före och under kriget aldrig dagtingade med sitt samvete och som oförtröttligt stod det onda emot. Han var sannerligen en motståndsmän när han i skuggan av naziststöveln hävdade att alla folk har rätt till sin frihet och sin egen livsform.

Gång efter annan citerade Torgny Segerstedt en rad ur Ibsens »Bergmannen«, sedan han konstaterat att det var ytterligt påfrestande att i skrift bekämpa nationalsocialismen: »Hammerslag på hammerslag indtil livets sidste dag.«

BARNDOM OCH UPPVÄXT

»När ögat brustit«

NÄR TORGNY SEGERSTEDT på morgonen den 14 mars 1945 kom till sitt arbetsrum på Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning var han märkt av sjukdom. Han hade kort tid kvar att leva. Vetskapen avhöll honom inte från att begagna varje minut som var honom tillmätt.

Det var påsktid, den av evangeliets högtider som kanske mest inspirerade honom. Den föreföll honom ha ett budskap till alla, oberoende av tid och rum. Han fattade sin stålpena och skrev:

Det är samma krafter som nu prövar sin styrka. Alla och envar får vi i ringare måttstock gå genom eldprovet. Vi tjänar idén eller vi sviker den. Idén kan skifta på otaliga sätt. Alltid vädjar den i någon skiftning till var stackars människa. Och ensamma får vi träffa avgörandet. Vi lyckas inte slinka undan det där ensamma mötet hur vi än andfädda springer vår väg. Det finns en enda sak som vi aldrig kan ha ihop med andra och det är det ärende, som idén sänder en var av oss att utträta. Har vi det ihop med flera, då har vi aldrig tagit det på oss. Vi har svikit och flytt. Vad är det då för mening med detta att tjäna en idé? Ingen alls. Därmed hämtas intet Guds rike ner ur skyn. Intet lyckorike skapas här på jorden. Jesus segrade icke, han gick under. Den som håller fast vid sin stjärna, får aldrig som triumfator intåga i staden. Han dukar under och hans liv har utifrån sett slocknat lika spårlöst som alla andra dödligas. Men han har burit en liten låga genom natt och storm. Han har burit sin anpart av det mänskliga.

Sjutton dagar senare, den 31 mars 1945, avled Torgny Segerstedt. Det förunnades honom inte att få uppleva fredsdagen, men han visste att de allierade med sina trupper stod långt inne i Tyskland på väg mot Berlin.